

فرهنگ مختصر اصطلاحات دیوانی شبہ قارہ (عصر اکبر شاہ)

با مقدمهٔ احمد سمیعی گیلانی

ثریا پناہی

فرهنگ مختصر اصطلاحات دیوانی شبه قاره (عصر اکبرشاه)

ثریا پناهی

۱۳۹۸

مرستاسه: پناهی، ثریا، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور: فرهنگ مختصر اصطلاحات دیوانی شبه قاره (عصر اکبرشاه)/ ثریا پناهی.
مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: هشت، ۱۲۹ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۸۱۷-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۲۵] - ۱۲۹.
یادداشت: کتاب حاضر پایان نامه دکتری نویسنده می باشد.
موضوع: اکبر، امپراتور هند، ۹۵۰ - ۱۰۱۴ ق.
موضوع: موضوع: Akbar, Emperor of Hindustan, 1542-1605
موضوع: سازمان های دولتی -- هند -- تاریخ -- قرن ۱۰ ق. -- اصطلاح ها و تعبیرها
موضوع: Administrative agencies -- India -- History -- 16th century -- Terminology
موضوع: زبان مغولی -- اصطلاح ها و واژه ها
موضوع: Mongolian language -- Glossaries, Vocabulanes, etc.
موضوع: فارسی -- هند -- اصطلاح ها و واژه ها
موضوع: Persian language -- India -- Terms and phrases
شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
شناسه افزوده: Elmi - Farnangi Publishing Co
رده بندی کنگره: JQ۲۳۱/۴-۱۳۹۸
رده بندی دیویی: ۳۲۰/۹۵۴
شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۶۰۳۴۷

فرهنگ مختصر اصطلاحات دیوانی شبه قاره (عصر اکبرشاه)

ثریا پناهی

چاپ نخست: ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده سازی: انتشارات علمی و فرهنگی
لینوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتبه
حق چاپ محفوظ است.

انتشارات علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۱۵۸۷۵؛ فکس: ۸۸۸۰۱۵۱؛ آدرس اینترنتی: www.elmifarnangi.ir info@elmifarnangi.ir
وبسایت فروش آنلاین: www.elmifarnangi.com
فروشگاه مرکزی (پرندۀ آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، ابتدای کوچه گلفام، پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳-۲۲۴۱۴۰
فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶-۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶
فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛ تلفن: ۷-۸۸۳۴۳۸۰۶

فهرست مطالب

هفت	درباره اثر
۱	مقدمه
۵	ساختار این فرهنگ
۹	جدول ها
۱۳	متن فرهنگ
۱۰۳	پیوست (فهرست سرواژه ها)
۱۲۵	کتابنامه

دربارهٔ اثر

با مطالعهٔ پاره‌هایی نمونه‌وار از فرهنگ مختصر اصطلاحات دیوانی شبه‌قاره (عصر اکبر شاه)، بخشی از رسالهٔ دورهٔ دکتری زبان و ادبیات فارسی بانو ثریا پناهی که اینک به طبع رسیده، پیش از همه، محدودیتی که مؤلف در چارچوب موضوعی آن اختیار کرده است جلب نظر می‌کند. این محدودیت طبعاً به پژوهشگر فرصت می‌دهد که در جست‌وجوی منابع و غور و استقصا در آن‌ها با رویکرد انتقادی لازمهٔ تحقیق در سطح شایسته را به جا آورد. امعان نظر در مآخذ اثر نشان می‌دهد که مؤلف هم با سوابق کار پژوهشی در مباحث مشابه و هم با منابع درخور و مفید فایده در مبحث مختار خود آشنایی یافته و از آن‌ها به درجات متعدد بهره جسته است.

از میان سوابق تحقیق و تألیف متعلق به حوزه‌های مشابه، عناصر ترکی و مغولی در زبان فارسی (۱۹۷۵) جایگاهی ممتاز دارد که در همهٔ تألیفات مشابه بعدی، از جمله اصطلاحات دیوانی دورهٔ غزنوی و سلجوقی اثر استاد حسن انوری و اصطلاحات دیوانی دورهٔ مغول اثر بانو شمیم شریک امین، از آن خوشه‌چینی کرده‌اند و بانو پناهی نیز از این

بهره‌جویی غافل‌نمانده است. البته رویکرد پژوهندگان در استفاده از این منبع و مآخذ دیگر و نسبیّت و درجه نظر انتقادی آنان یکسان نبوده و فرآورده پژوهش به نسبت آن ارزش و اعتبار یافته است.

مؤلف در این باب، علاوه بر فرهنگ‌های مؤلفان ایرانی و شبه‌قاره، از متون تاریخ، به‌ویژه متعلق به عصر تیموریان هند و بالاخص اکبرشاه، نیز استفاده کرده، ضمن آنکه به سوابق پژوهشی در حوزه‌های مشابه نیز توجه نموده است.

صاحب اثر برای نشان دادن تلفظ مدخل‌ها جدول نشانه‌های قراردادی آوانویسی خاص این اثر را به دست داده که البته به‌خصوص برای مراجعانی که گویشور زبان فارسی نیستند ضرورت دارد.

اهتمام بانو ثریا پناهی در تألیف این اثر سزاوار قدردانی است، به‌خصوص از این جهت که حاصل زحمات ایشان برای پژوهشگران ایرانی و شبه‌قاره، از جمله در حوزه‌های تاریخ و زبان فارسی، مرجعی مفید و مکمل منابع پیشین است.

مزید توفیق ایشان را در خدمات علمی و پژوهشی مسئلت دارم.

احمد سمیعی (گیلانی)

مهرماه ۱۳۹۷

مقدمه

بررسی تاریخچه دیوان سالاری این واقعیت را آشکار می کند که شبه قاره آخرین توقفگاه و ایستگاه تشکیلات دیوانی و دیوان سالاری در خارج از مرزهای ایران بوده است.

زبان فارسی در عصر اکبر شاه گورکانی (حکومت: ۹۶۳-۱۰۱۴ ق/ ۱۵۵۵-۱۶۰۵ م)، سومین پادشاه (گورکانی) تیموری هند، پس از گذراندن فرازونشیب هایی، خود به گونه ای بدل گردید که بذر آن در دوران سلاطین هند، به ویژه لودیان، کاشته شد و در عصر فرمانروایی مغولان هند به بار نشست. بنیاد حکومت گورکانیان (تیموریان هند) بر مبنای میراث تیموریان ایران و ماوراءالنهر و اقتباسی از حکومت داری سلاطین هند، یعنی جریانی منتج از پیوند جامعه و فرهنگ هند و مغول بود.^۱

دو سلسله حکومتی به موازات یکدیگر وارثان مشترک میراث فرهنگی مغول ها بودند: مغولان هند^۲ از طریق تیموریان و صفویه از طریق

1. Mohiuddin, *The Chancellery and Persian Epistolography Under The Mughals*, pp. 25-27.

2. Mughals

ترکمانان پیش از خود، مقایسه ساختار تشکیلات حکومتی و سازمان‌های اداری صفویان و مغولان هند شباهت‌های این دوره را نشان می‌دهد. ایجاد اصطلاحات رسمی از دورهٔ بابر و همایون آغاز شد. اصطلاحات دیوانی رایج در نهادهای اداری عصر اکبرشاه، سومین پادشاه بابری، که از دوران مهم در تاریخ شبه‌قاره به لحاظ سیاست‌گذاری در امور کشورداری، اداری، نظامی، آزاداندیشی و تحولات دینی و اجتماعی محسوب می‌شود، موضوع فرهنگ حاضر است.

می‌دانیم که دربارهٔ اصطلاحات دیوانی و دیوان‌سالاری در شبه‌قاره فرهنگ ویژه و اثر خاصی تهیه نشده است که از نظر ساختار به کتاب‌های اصطلاحات دیوانی دورهٔ غزنوی و سلجوقی تألیف حسن انوری یا فرهنگ اصطلاحات دیوانی دورهٔ مغول تألیف شمس شریک امین مانند باشد؛ فرهنگ یا اصطلاحنامه‌ای که علاوه بر محققان در عرصهٔ ایران و شبه‌قاره، مخاطبانی از میان فرهنگ‌نگاران، واژه‌شناسان، فعالان واژه‌گزینی، مصححان نسخه‌های خطی و مؤلفان مقاله‌های دانشنامه‌ای و مترجمان داشته باشد.

هرچند در زمینهٔ فرهنگ‌نویسی در شبه‌قاره پژوهش‌هایی ارزنده و ماندگار انجام شده است و می‌توان برخی از این واژه‌ها و اصطلاحات را در آن‌ها یافت، تا امروز اثری مجزا به صورت واژه‌نامهٔ توصیفی دربارهٔ اصطلاحات دیوانی تألیف نشده است. فرهنگ‌های موجود در شبه‌قاره غالباً عمومی‌اند و روش‌های فرهنگ‌نویسان در زمینهٔ آوانویسی به سبک‌های سنتی، یعنی قیاسی یا توصیفی، بوده و شیوه‌های مؤلفان آن‌ها در بخش تعریف و ریشه‌شناسی نیز تابع نظامی مشخص نبوده است. البته از فرهنگ‌های امروزی نباید فرهنگ لغت چندزبانهٔ آریان^۱ را از نظر

۱. چندرشیکهر (با مدیریت و ویراستاری)، فرهنگ آریان (فارسی - هندی، انگلیسی و اردو)،

۶ دفتر، دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی راینزی فرهنگی جمهوری اسلامی، ۱۳۸۶ - ۱۳۸۸.

دور داشت. این واژه‌نامه عمومی از پشتکار ایران‌دوستان و فارسی‌پژوهان هندی، نظیر استاد چندرشیکهر، خبر می‌دهد که تاکنون شش مجلد آن بر اساس فرهنگ فارسی معین و با رعایت معیارهای فرهنگ‌نویسی امروزی در دهلی به چاپ رسیده است.

جای بسی شکرگزاری است که در ایران شمار فرهنگ‌های تخصصی در زمینه‌های متعدد رو به افزایش است و این خود نمایانگر تحول در بینش فرهنگ‌نویسی و پاسخ متخصصان به نیازهای جامعه علمی است. از جمله این فرهنگ‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار از یحیی مدرسی، حسین سامعی و زهرا صفوی مبرهن (۱۳۸۱)؛ فرهنگ ریشه‌شناختی فارسی تألیف محمد حسن دوست (۱۳۹۳)؛ ویراست تازه از اساس اشتقاق زبان فارسی تألیف پاول هورن و هاینریش هوبشمان و ترجمه جلال خالقی مطلق در قالب فرهنگ ریشه‌شناسی فارسی با ترجمه و اضافات جلال خالقی مطلق (۱۳۹۳)؛ فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی تألیف علاءالدین طباطبائی (۱۳۹۵)؛ فرهنگ توصیفی دستور تاریخی از احسان چنگیزی (۱۳۹۵).

فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌ها با توجه به رویکرد مؤلفان آن‌ها به دو گروه تاریخی و هم‌زمانی تقسیم می‌شوند. در اثر حاضر رویکردی تاریخی اختیار شده است و می‌توان آن را اولین دفتر از فرهنگ جامع اصطلاحات دیوانی دوران «مغولان هند» (گورکانیان یا تیموریان یا بابریان) به شمار آورد که تدوین آن می‌تواند پیش‌درآمدی برای تهیه «فرهنگ جامع اصطلاحات دیوانی دوره تیموریان هند» باشد که به تدریج با تخصیص دفترهایی متعدد (نظیر عصر بابر، همایون، جهانگیر، شاهجهان، اورنگ‌زیب و اخلاف آنان) فراهم خواهد آمد.

این دفتر اقتباسی از رساله دکتری این جانب با عنوان «فرهنگ توصیفی اصطلاحات دیوانی در شبه‌قاره (عصر اکبرشاه)» است که در سال ۱۳۹۴ در «پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی» ارائه

و دفاع شد. سرواژه‌های آن بر اساس چند متن مهم تاریخی عهد اکبر شاه، یعنی آئین اکبری ابوالفضل علامی، اکبر نامه از همان نویسنده، منتخب‌التواریخ عبدالقادر بدایونی و طبقات اکبری خواجه نظام‌الدین احمد هروی، فراهم آمده است و می‌توان آن را گزیده‌ای از واژه‌ها و اصطلاحات دیوانی عصر اکبر شاه گورکانی دانست. متونی که این مدخل‌ها از آن استخراج شده، نماینده گونه فارسی هندوستانی است؛ گونه‌ای که حاصل یا متأثر از مناسبات و تعامل‌های زبانی و غیر زبانی جوامع مختلف ایران و شبه‌قاره در دوره‌های تاریخی هند میانه بوده است. گونه زبانی پیش گفته در قالب جامعه مهمان در طیف زبانی و تاریخی منشأ تولید آثاری ارزشمند شده است.

برخی از اصطلاحات نشان‌دهنده تحولات معنایی و تغییراتی حاصل از واژه‌سازی در واژه‌های قرضی فارسی موجود در زبان‌های شبه‌قاره، نظیر اردو و هندی، است که بسیار درخور توجه است. تعاریف و معانی مدخل‌ها همان تعاریف تاریخی در فرهنگ‌های لغت شبه‌قاره است تا بافت و ساختار زبانی نیز نشان داده شود؛ ضمن اینکه سیر تاریخی شواهد هم بیان شده است؛ به این معنا که اگر واژه در دوره‌هایی نظیر غزنوی، سلجوقی، مغول، صفوی، افشار، زند و قاجار تداول داشته، به آن نیز اشاره شده است.

نگارنده در تهیه این فرهنگ به اصول و معیارهای فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار توجه داشته است.

ساختار این فرهنگ

در انتخاب و توصیف سرواژه‌ها ضوابطی به شرح زیر در نظر گرفته شده است:

- سرواژه یا مدخل اصلی: سرواژه از نظر ساختاری شامل کلمات و عبارت‌های اصطلاحی است. ساختار درونی واژه‌ها ذکر نمی‌شود؛ زیرا بیشتر آن‌ها قالب اصطلاحی دارند. مطابق تعریف فرهنگ سخن «اصطلاح واژه یا لفظی است که میان گروهی خاص یا در دانش‌های گوناگون به کار می‌رود و تعریف معینی دارد و از نظر زبان‌شناسی زنجیره‌ای از واژه‌هاست که معنای کل آن را نمی‌توان از معنای یک‌یک واژه‌های سازنده‌اش دریافت»^۱.

- صورت آوایی: بین دو خط مایل قرار می‌گیرد. نشانه‌های آوایی در جدول ۱ آمده است. معیار انتخاب این نشانه‌های آوانگار پیروی از سنت موجود در اغلب فرهنگ‌ها، سابقه کاربرد، سادگی، تداول و آشنا بودن آن‌هاست. در این مورد به فرهنگ‌هایی نظیر فرهنگ معاصر

فارسی^۱ و فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار (قشون و نظمیه) نیز توجه شده است.

- مرز یا حد فاصل هر اطلاعی از اطلاع بعد، ویرگول است.
 - ریشه‌شناسی (تعلق ریشه‌ای): اصالت واژه بدون پرداختن به جزئیات داخل دو قلاب ذکر می‌شود. در واژه‌های دوبخشی یا مرکب، مانند «تحویل دار»، به این صورت به تعلق ریشه‌ای آن اشاره می‌شود که نام زبانی که واژه به آن تعلق دارد و مرز آن با نشانه + مشخص می‌گردد؛ مثلاً [عربی + فارسی].

- تعریف‌نگاری یا معنی لغات: ابتدا معادل معنایی واژه در فارسی امروز ارائه می‌شود و بعد از نشانه تساوی (=)، تعریف یا معنی بر اساس فرهنگ‌های شبه‌قاره‌ای درج می‌گردد تا مفهوم تاریخی رایج در شبه‌قاره و دوره مورد بررسی را نشان دهد و هر تعریف با نقطه‌ویرگول از تعریف بعد جدا می‌شود. منابعی مانند فرهنگ جهانگیری، فرهنگ رشیدی، بهار عجم، آندراج، غیاث‌اللغات، چراغ هدایت، منتخب‌اللغات و مرآت‌الاصطلاح که برای تعریف‌نگاری و معنی لغات به آن‌ها استناد شده است، همه از مهم‌ترین کتاب‌های لغت و مرجع در حوزه لغت‌شناسی شبه‌قاره به شمار می‌آیند. مشخصه اختصاری این آثار در جدول ۲ ذکر شده است و اطلاعات کامل کتاب‌شناسی آن‌ها در کتابنامه می‌آید. تعریف و معانی سرواژه‌ها دقیقاً از منابع پیش گفته در بخش تعریف درج شده و شماره جلد، صفحه و نشانی کامل منبع مورد استفاده نیز قید گردیده است.

در مورد واژه‌های چندمعنایی فقط معنای مربوط به حوزه دیوانی ذکر می‌شود، نه معانی رایج دیگر آن در فرهنگ‌های لغت. واژه آبدار

۱. صدری افشار، غلامحسین و همکاران، فرهنگ معاصر فارسی، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۱.

نمونه‌ای از این واژه‌هاست که معانی مختلف تاریخی و امروزی دارد؛ نظیر کسی که خدمت آبداری دارد، تازه و سیراب، باطراوت، و معنای کنایی صاحب سامان و خداوند مال. از میان این معانی، معنای اول مورد نظر است. در مواردی که در تعریف، نمونه و شاهدهای ذکر شده در فرهنگ متنوع باشد، به یک یا دو مورد بسنده شده است. مصراع‌ها در شاهدهای شعری با علامت / و ابیات با علامت ●●● از هم تفکیک شده‌اند. منبع و مرجع هر تعریف نیز در داخل دو کمان ذکر شده است. گاه چند منبع برای تعاریف مشترک و یکسان داده می‌شود که با نقطه‌ویرگول از هم جدا شده‌اند.

در مواردی بسیار اندک که معنی یا تعریف در فرهنگ‌های شبه‌قاره یافت نشده، به فرهنگ سخن، فرهنگ فارسی محمد معین و لغت‌نامه‌ی دهخدا رجوع شده است. منابع مورد استفاده با علائم اختصاری مشخص شده‌اند؛ یعنی نوع ارجاع بر اساس اختصارات است و از آنجا که بسامد ارجاع و کاربرد بسیار است، سال چاپ ذکر نمی‌شود. شماره جلد (اگر دارای مجلدات باشد) و صفحه نیز ذکر می‌شود. معمولاً در ارجاع به فرهنگ‌های لغت عبارت «ذیل مدخل» ذکر می‌شود، اما در این رساله با توجه به روش سنتی فرهنگ‌هایی نظیر فرهنگ جهانگیری و غیاث‌اللغات و به دلیل نظام الفبایی سرواژه‌های آن‌ها، برای سهولت در دستیابی به سرواژه مورد نظر، شماره جلد و صفحه منبع آن نیز درج شده است.

- شاهد یا شاهدها بر اساس متون مورد مطالعه در داخل علامت «» قرار گرفته و در پایان هر کدام، عنوان متن مورد استناد و شماره جلد و صفحه ذکر شده است.

- گزارش تحقیقات پیشین با علامت * * * ارائه شده است. این بخش گزارش اطلاعات تاریخی و تطبیقی درباره مدخل‌هاست. هدف

این قسمت نشان دادن سیر تاریخی و تحولی واژه‌های تخصصی دیوانی در مقاطع زمانی مختلف تا دوره سلطنت اکبرشاه و به موازات آن در دوران صفوی، نادری و قاجار در ایران بوده است تا از این طریق حوزه کاربردی و معنایی واژه‌ها مشخص شود. عناوین منابع مورد استفاده در این بخش به شرح زیر است: اصطلاحات دیوانی دوره غزنوی و سلجوقی؛ فرهنگ اصطلاحات دیوانی دوران مغول ششیس شریک‌امین؛ فرهنگ واژه‌های ترکی و مغولی در متون فارسی عزیز دولت‌آبادی؛ شرح اصطلاحات دیوانی عالم‌آرای نادری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد امین رحیمی)؛ تاریخ فرشته محمدقاسم هندوشاه استرآبادی؛ فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار (قشون و نظمیه) از یحیی مدرسی، حسین سامعی و زهرا صفوی مبرهن؛ سه اثر غیرفارسی عناصر مغولی و ترکی در فارسی نواز دُرُفر، واژه‌نامه‌ای از گزارش تشریحی سال ۱۸۱۲ کارگروه منتخب امور کمپانی هند شرقی در فرهنگستان زبان پاکستان از چارلز ویلیکینز^۱ و فرهنگ لغت اردو، هندی و انگلیسی از جان پلتس از دیگر منابع این بخش است.^۲

– صورت رایج نوشتاری و پربسامد مدخل‌ها برای درج در اولویت است؛ مثلاً واژه آئین به آیین که مدخل اصلی است ارجاع شده یا واژه آوارجه و آوارجه‌نویس مدخل اصلی است و آوارجه و آوارجه‌نویس به آن ارجاع شده است. صورت‌های اشتقاقی صرفی و نحوی مدخل نیز به مدخل اصلی (ریشه) مدخل ارجاع می‌شود. مثلاً پُرگنات (جمع پُرگنه) به معنی بخش، ناحیه و منطقه به پُرگنه ارجاع شده است.

-
1. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1-4, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963-1975.
 2. Charles Wilkins, *Glossary to VTH Report (1812) from Select Committee*, Islamabad; National Language Authority, 1987.
 3. John T. Platt, *A Dictionary of Urdu, Hindi and English*, London; Crosby Lockwood and Son, 1911.

جدول‌ها

جدول ۱. نشانه‌های آوانگاری

معادل فارسی	نشانه آوانگار
آ	a
ا	e
او	o
آ	ā
او	u
ای	i
ب	b
پ	P
ت ط	t
ث س ص	s
ج	j
چ	č
ح ه	h
خ	x
د	d
ذ ز ظ ض	z
ر	r
ژ	ž
ش	š
ع ء	c
ف	f
غ ق	q
ک	k
گ	g
ل	l
م	m
ن	n
و	v
ی	y

جدول ۲. اختصارات منابع و کتاب‌شناسی

اختصار منابع	کتاب‌شناسی منابع
آندراج	شاد، محمد پادشاه، آندراج: فرهنگ جامع فارسی، تصحیح محمد دبیرسیاقی، ۷ ج، تهران: خیام، ۱۳۳۵.
آئین سنگی ^۱	علامی، ابوالفضل، آئین اکبری، ۳ ج، لکهنو: مطبع نولکشور، ۱۸۹۳.
اردو لغت	فرمان فتح‌پوری (به سرپرستی)، اردو لغت، ج ۹، کراچی: اردو سائنس بورد، ۱۹۸۸-۱۹۸۹.
اساس	هورن، پاول و هاینریش هوبشمان، اساس اشتقاق فارسی، ترجمه و تنظیم جلال خالقی‌مطلق، ج ۱ (آ تا خ)، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۶.
اکبرنامه	علامی، ابوالفضل، اکبرنامه، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، ج ۱، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۵.
انوری	انوری، حسن، اصطلاحات دیوانی دوره غزنوی و سلجوقی، تهران: طهوری، ۱۳۵۶.
بهار	بهار، لاله‌تیک چندبهار، بهار عجم (فرهنگ لغات، ترکیات، کنایات و امثال فارسی)، تصحیح کاظم دزفولیان، ۴ ج، تهران: طلایه، ۱۳۷۹.
جهانگیری	انجو شیرازی، میرجمال‌الدین حسین، فرهنگ جهانگیری، تصحیح رحیم عقیفی، ۳ ج، مشهد: دانشگاه مشهد، ۱۳۵۱-۱۳۵۴.
چراغ	آرزو، سراج‌الدین علی‌خان، چراغ هدایت، بمبئی: علی بهائی شرف علی، ۱۳۹۰ ق.
چوهدری	چوهدری، شاهد، فرهنگ واژه‌های فارسی در زبان اردو، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
حسن دوست	حسن دوست، محمد، فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی، ۶ ج، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۳.
دولت آبادی	دولت‌آبادی، عزیز، فرهنگ واژه‌های ترکی و مغولی در متون فارسی، تبریز: دانشگاه تبریز، ۱۳۸۶.
رحیمی	رحیمی، امین، «شرح اصطلاحات دیوانی عالم‌آرای نادری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به اهتمام حسن انوری، تهران: دانشگاه خوارزمی، ۱۳۷۱.

۱. منظور از «سنگی» در عبارت «آئین سنگی» چاپ سنگی اثر است.

اختصار منابع	کتاب‌شناسی منابع
رشیدی	تتوی، عبدالرشید بن عبدالغفور، فرهنگ رشیدی، تحقیق و تصحیح محمد عباسی، ۲ ج، تهران: انتشارات بارانی، ۱۳۷۷.
سخن	انوری، حسن، فرهنگ سخن، ۸ ج، تهران: سخن، ۱۳۸۱.
سرآئین	علامی، ابوالفضل، آئین اکبری، به کوشش سرسید احمدخان، علیگر: علیگر مسلم یونیورسیتی، ۲۰۰۵.
شریک امین	شریک امین، شمس، فرهنگ اصطلاحات دیوانی دوران مغول، تهران: فرهنگستان ادب و هنر ایران، ۱۳۵۷.
شهریار نقوی	شهریار نقوی، سید حیدر و سید نصرالله سروش، فرهنگ اردو - فارسی، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۳.
صدری	صدری افشار، غلامحسین، فرهنگ مشاغل سنتی: شامل شغل‌های درباری، نظامی، اداری، فنی، تجاری، خدماتی و کشاورزی، تهران: آگه، ۱۳۹۴.
طبقات	نظام‌الدین احمد هروی، طبقات اکبری، به کوشش بی. دی. ج ۱ و ۲، بنگال: ایشیاتیک سوسائتی بنگال، ۱۹۲۷.
عالم‌آرای عباسی	اسکندریگ ترکمان، عالم‌آرای عباسی، با مقدمه ایرج افشار، ۲ ج، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۰.
عالم‌آرای نادری	مروی، محمد کاظم، عالم‌آرای نادری، تصحیح محمد امین ریاحی، ۳ ج، تهران: زوار، ۱۳۶۴.
علاقه	علاقه، فاطمه، اصطلاحات دیوانی عالم‌آرای عباسی، تهران: اندیشه خلاق، ۱۳۸۵.
غیاث	غیاث‌الدین رامپوری، محمد بن جلال‌الدین، غیاث‌اللغات، تصحیح و تنقیح علی بهائی شرف علی، بمبئی: مطبع محمدی، ۱۳۹۰ ق.
فرشته	فرشته، محمد قاسم هندو شاه استرآبادی، تاریخ فرشته، تصحیح محمد رضا نصیری، ج ۱، ۲ و ۳، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۷-۱۳۹۳.
مدرسی	مدرسی، یحیی و همکاران، فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار (قشون و نظمیه)، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰.
مرآت	مخلص، آندرام، مرآت‌الاصطلاح، ۲ ج، دهلی: دلی کتاب گهر، ۲۰۱۳.
منتخب	تتوی، عبدالرشید بن عبدالغفور، منتخب‌اللغات، تصحیح علی بهائی شرف علی، بمبئی: مطبع محمدی، ۱۳۸۴ ق.

کتاب‌شناسی منابع	اختصار منابع
بدایونی، عبدالقادر بن ملوکشاه، منتخب‌التواریخ، تصحیح مولوی احمد علی صاحب، با مقدمه و اضافات توفیق ه. سبجانی، ج ۱، ۲ و ۳، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹-۱۳۸۰.	منتخب‌التواریخ
نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی (ناظم‌الاطبا)، ۵ ج، تهران: خیام، ۱۳۴۳.	ناظم‌الاطبا
داعی‌الاسلام، محمدعلی، فرهنگ نظام، ۵ ج، تهران: دانش، ۱۳۶۲.	نظام
Doerfer, G., <i>Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen</i> , 1-4, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963-1975.	Doerfer
Platss, John. T., <i>A Dictionary of Urdu, Hindi and English</i> , London: Crosby Manoharlal and Son, 1911.	Platss
Wilkins, Charles, <i>Glossary to VTH Report (1812) From Select Committee</i> , Islamabad: National Language Authority, 1987.	Wilkins

جدول ۳. نشانه‌های راهنما

نشانه‌ها	توضیح
*	در بخش گزارش مدخل، پیش از عنوان منبعی می‌آید که درباره اصطلاح مورد نظر توضیحی دارد.
=	تعریف یا معنی واژه پس از آن می‌آید.
/	در شاهد و مثال‌های شعری حد فاصل مصرع‌ها می‌آید.
...	در شاهد و مثال‌های شعری حد فاصل ابیات می‌آید.
»	در بخش فرهنگ، شاهد‌های متون در داخل گیومه قرار می‌گیرند.
:	پیش از تعریف‌ها و توضیحات و نقل قول‌ها می‌آید.
↩	ارجاع به واژه دیگر
●	نشانه مدخل اصلی است.
○	نشانه مدخل ارجاعی است.
***	نتیجه بررسی اصطلاح در دوره‌های مختلف یا تحول معنایی آن بعد از این نشانه می‌آید.